

המכונית כמשל

שתי מצוות בולטות בפרשת בא. הראשונה מתייחסת לקביעת הלוח: "הַחֹדֶשׁ הַזֶּה... רֵאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדֶשִׁי הַשָּׁנָה" (שמות יב, ב), ולאחריה מצוות הפסח, ובתוכן מעין מצוות חינוך (שמות יג, ח): "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר - בָּעֶבֶר זֶה עָשָׂה ה' לִי, בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם". יש קשר הדוק בין שתי המצוות. טקסי הפסח מהווים מעין תיאטרון דתי הבא להילחם כנגד סכנה איומה: סכנת השכחה. זהו סודו של החינוך. היחיד נלחם כנגד מלכודת הזמן בעזרת הזיכרון. גם החברה זקוקה למנגנון זיכרון תרבותי, שימנע את הצורך להתחיל את הכל מחדש בכל דור ודור, שיקנה את הערכים שיבטיחו את ההמשכיות החברתית, את התפתחותה והתקדמותה. "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" מייצג את העברת הזיכרון הקולקטיבי הזה.

המכונית כמשל: אינפורמציה ואנרגיה

הנהיגה מהווה, לדעתי, אב-טיפוס מופלא להתנהגות המוסרית והחברתית של האדם. הנהיגה דורשת מיומנות, שליטה במכונית וידיעת החוקים, אך מעל לכל התחשבות עם הזולת. היא גם דורשת כבישים נאותים, ארגון החברה כדי שתאפשר את החיים בצוותא. תאונות הדרכים מהוות עדות אכזרית לכישלון המוסרי של כל המערכות.

עבורי גם המכונית עצמה היא משל, מטפורה. יש במכונית שתי מערכות יסודיות: מערכת האנרגיה ומערכת האינפורמציה. האנרגיה נשלטת על ידי הדוושות, האינפורמציה, כיוון ומטרת הנסיעה - על ידי ההגה. כך גם באדם. יש בפניו מטרות ושאיפות אותן הוא רוצה או חייב להגשים. אולם, הוא זקוק לאנרגיה כדי להוציא אותם לפועל. חוסר האנרגיה מתבטאת בחולשת הרצון. האמנם יוכל הסובל מסכרת להתגבר על פיתוי המתיקות? האמנם הרופא שמודע לסיכונים, יפסיק לעשן? זה נכון לגבי היחיד, אך גם לגבי החברה. החברה יכולה להתנוון, להפוך דקדנטית. היא מגיעה לרמת תחכום ועידון גבוהה, אולם, היא מאבדת את האנרגיה שבה, אף את יצר הקיום. גרמניה של וויימר, הייתה חסרת את האנרגיה לעמוד לפני הנאציזם.

על מערכת ההצתה

פעילות המכונית, כקיומה של החברה, תלויה במיזוג שבין האינפורמציה והאנרגיה. המכונית היא דוגמה לאוטונומיה מופלאה, המצבר ישרת את המנוע והאלטרנטור יטעין את המצבר.

אולם, הכל תלוי ב קיומה של מערכת נוספת, מערכת ההצתה. מערכת ההצתה מייצגת בעיני את החינוך. אנו חייבים להשקיע אנרגיה בבנות ובבנים, כדי שהם יוכלו להפעיל את המנגנונים האוטונומיים שלהם, כדי שיוכלו להשתמש במיכל הדלק המלא שברשותם.

זוכר אני עוד בחלחלה את הפעמים הרבות בהם מכוניות הישנות לא רצו להידלק בחורף הקר והגשום. יחד עם קוראים רבים היינו נזקקים לכבלים כדי לעשות עירו חשמל ממכונית למכונית, או כשתיבת ההילוכים הייתה ידנית, לדחוף את המכונית כדי לשכנע אותה להידלק. גם אלו הן שיטות חינוך. שיטות, שיש בהן הרבה מן האלימות. לא רק אלימות הדחיפה – העונשים. גם אלימות שבעירו התרבות מהמורה לתלמיד. מהמורה שבכוח האדיר שברשותו, מעצב את התלמיד בדמותו ובצלמו. אכן, לפעמים תהליך ההצתה הוא טראומטי. ולמרות הכל הוא הכרחי. רבים וטובים שואלים האם יש לנו זכות לחנך? החינוך אינו זכות, הוא חובה, הכרח. ואם ההורים והמורים לא יחנכו, יחנכו הרחוב והטלוויזיה על כל השלילי שבהם. האוטופיה הבלתי אחראית גורמת לפעמים את ההפך המוחלט, סמים, אלימות ובערות.

בין היררכיה לאנרכיה

לדעתי, יש שלושה דגמים לפילוסופיה החינוכית. שתי החלופות הראשונות ברורות: היררכיה מול אנרכיה. בין שתיהן קיימת אופציה שלישית, עמדת השותפות. האופציה ההיררכית התבטאה בחינוך הקלאסי – הסמכותי, שמגיע לשיאו בטוטליטריות. מטרתו לעצב את התלמידים בדמות ובצלם שנקבעו בחברה. החלופה השנייה, היא החינוך הנקרא לפעמים דמוקרטי, בו אין אנו "משתילים" את הערכים שלנו. זהו לדעתי חינוך אנרכי, בו החופש המוחלט הופך לחוסר כיוון. אנו נמנעים מלהקנות מצפן, והתלמיד הופך שבשבת. קיימת, דרך שלישית, למרות שהיא קשה. בזאת מטרתנו להפוך את התלמיד לשותף בקהילה, לתלמיד שהוא חכם, ל"חבר", ואת זאת ניתן לעשות רק באמצעות הקרבה, ובמידה מסוימת על חשבון החרות. כדי להסביר זאת, אשתמש בדוגמה פשוטה. כדי ללמד נגינה בכלים מוסיקליים, חייבים אנו לעבור תרגילים משעממים. כל ילד שלא איבד את רגש החרות, יתמרד נגד החובות המוטלים עליו. ולמרות זאת, זהו השלב ההכרחי והטראומטי של ההצתה. השעבוד של החינוך נועד לעזור ללומד לשלוט על הכלים אותם הוא לומד, דווקא כדי להגיע למצב בו הוא יהיה חופשי לבטא את עצמו דרכם, ולהפוך למוסיקה את עולמו הפנימי. את האמת הזאת, ביטאו חז"ל בפירושם לפסוק מספר שמות (לב, טז): "וְהִמְכַתֵּב מִכְתָּב אֶל-לֹהִים הוּא, חֲרוּת עַל הַלְחָת". על כך קוראים אנו ב"אבות דרבי נתן" (פרק שני): "חֲרוּת עַל הַלּוּחֹת", אֶל תִּקְרִי "חֲרוּת", אֶלָּא "חֲרוּת". מטרת החינוך האמיתי היא להעניק לנו את האוטונומיה, את השליטה העצמית. זהו שעבוד המשחרר. אכן, שני אנשים עוסקים בספורט. האחד מזיע ומתעמל. השני – אחת הדמויות הבולטות בהווי העולם המערבי, צופה במשחק בטלביזיה בכיסא נוח, מעשן,

אוכל כריכים ושותה פחיות בירה ללא הרף. במבט ראשון, המתעמל משועבד, השני הוא בן חורין. אליבא דאמת, הראשון הוא בן-החורין המשתחרר, השני – הוא ההופך עבד למגבלות גופו.

על חידוד המוח

כשעליתי ארצה, לפני שנים רבות, לימדתי מתמטיקה בתיכון ערב, לקבוצת תלמידים שכולם התייאו ממה. היה ברור למערכת, שהם לא יעברו את בחינות הבגרות. לימדתי אותם מתמטיקה, הייתי בטוח שאוכל להעביר להם את אהבתי למקצוע. יום אחד, אחת התלמידות:

מורה, למה אנו זקוקים לכל זאת?

כדי לחדד את המוח, עניתי לה, בביטחון עצמי מלא.

מורה, אני מפחדת שיישבר לי השפיץ.

תלמידה שנונה וחכמה זאת אמורה הייתה לא לעבור את בחינות הבגרות!! התשובה לשאלות החינוך אינה מצויה באנרכיה, אלא בעזרה שאנו יכולים להושיט לכל אדם כדי שהוא יוכל למצוא את רצונו האותנטי, את הכיוון שבמעמקיו הוא רוצה ללכת בו, לגלות את מה שהחסידות מכנה: שורש הנשמה, אשר שונה היא מאדם לאדם. כנגד ארבעה בנים דיברה תורה. כמכוניות, גם בני האדם באים במודלים שונים, ואנו חייבים לכבד אותם.

את הביטוי הקולע ביותר לדרך זו, שמעתי פעם מר' משה רייז ז"ל שהיה מחנך לדוגמה, בשמו של ר' שמשון רפאל הירש: כיצד ייתכן ששני התאומים, שניהם בנים לאותם הורים- יצחק ורבקה, היו כה שונים? אחד יצא יעקב, והשני – עשיו. הלוא הם הלכו לאותו בית ספר? התשובה היא: כי אמנם, הלכו לאותו בית ספר!